

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ

Rákóczi-füzetek LXXIII.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК З МОРФОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Укладач: Барань Єлизавета Балажівна

Берегове – 2010

Кроткий термінологічний словник з морфології української мови охоплює понад 200 термінів, понять, дефініцій, необхідних для глибшого засвоєння курсу „Сучасна українська літературна мова” (розділ „Морфологія”).

Розрахований для студентів ЗУІ за напрямом підготовки 6.02.0303 „Філологія. Українська мова і література”.

Навчально-методичний посібник схвалений кафедрою філології ЗУІ, протокол № 1 від 03. 09. 2008 р. Затверджений науково-методичною радою ЗУІ.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Ковтюк І. Я., кандидат філологічних наук, доцент кафедри угорської філології
Лібак Н. А., старший викладач кафедри філології

LEKTORÁLTA:

Kótyuk István, a nyelvtudományok kandidátusa
Libák Natália, főiskolai adjunktus

A KIADÁSÉRT FELEL: Kohut Attila / Відповідальний за випуск: Когут Аттіла

KORREKTÚRA: a szerző / КОРЕКТУРА: автор

TÖRDELÉS: Garanyi Béla / ВЕРСТКА: Гороній Адальберт

A kiadvány megjelenését a

tamogatta

© Bárány Erzsébet, 2010

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Főiskola, 2010

Вказівки до користування словником

Короткий термінологічний словник з морфології української літературної мови розрахований передусім для студентів по спеціальності «українська мова та література», але може стати у пригоді й студентам інших спеціальностей інституту при вивченні курсу «Сучасна українська літературна мова».

Студенти (напря́м підготовки – „Філологія. Українська мова і література”) упродовж двох семестрів вивчають розділ „Морфологія української мови”. Пропонований нами короткий термінологічний словник містить близько двохсот найбільш уживаних термінів та терміносполучень з морфології української мови.

Структура словникових статей така: терміни подаються в алфавітному порядку; після реєстрового слова етимологічна довідка, яку супроводжує переклад терміна угорською мовою. Далі дається пояснення. В окремих випадках один термін має декілька синонімів. У такому разі тлумачення даємо тільки до одного терміна, напр., **дискретні іменники** (tárgyas nevek) – див. предметні іменники тощо.

Перевага подачі угорських відповідників полягає в тому, що студент може зіставити терміни та їх визначення українською та угорською мовами, що сприяє кращому осмисленню матеріалу.

Сподіваємося, що словник стане у пригоді студентам-філологам і тим, хто цікавиться питаннями мови, філологією взагалі.

Абсолютний час дієслова (abszolút igeidő) – час дії, що вказує на відношення до моменту мовлення. Форми дієслова, що його виражають, є формами абсолютного часу.

Абстрактні іменники (elvont főnév) – назви понять, суттєві ознаки яких узагальнюються настільки, що втрачається зв'язок з їх носіями; антонім – конкретні іменники.

Ад'єктивація (лат. *adjectivum* – прикметник) (adjektíváció, más szófajok melléknevesülése) – перехід інших частин мови у прикметник, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення прикметника.

Адвербіалізація (лат. *adverbum* – прислівник) (adverbializáció, más szófajok átcsapása a határozószó kategóriába) – перехід інших частин мови у прислівники, тобто набуття синтаксичних властивостей і категоріального значення прислівника.

Активний стан дієслова (cselekvő ige) – одна з двох грамем категорії стану дієслова, яка вказує, що суб'єкт, позначений підметом, є активним виконавцем дії (*Директор підписує довідку*); антонім – пасивний стан дієслова.

Аналітичні прикметники (megformálatlan melléknév) – невідмінювані лексеми (*хакі, беж, комі, ідиш*) або частини лексем у складі двокореневих слів (*нафтопродукти, профквиток, програма-мінімум*), які мають семантику прикметників (ознака предмета), але не мають залежних від означуваного іменника категорій роду, числа, відмінка і прикметникових флексій *-ий, -а, -е*.

Анафоричні (грец. *ἀναφορά* – віднесення) **займенники** (anaforikus névmás) – займенники, зміст яких розкривається з попереднього або наступного контексту.

Антропонім (грец. *ἄνθρωπος* – людина і *ὄνομα* – ім'я) (személynév, antroponíma) – власне ім'я людини (прізвище, ім'я, ім'я по батькові, прізвисько, псевдонім), а також кличка тварини; антропонімія, антропонімікон – сукупність антропонімів.

Антропоніміка (antroponimika, személynévtan) – розділ мовознавства, який вивчає власні імена людей (прізвища, імена, по батькові, прізвиська, псевдоніми, родові назви), а також клички тварин.

Апелятивація (appellatíció, köznevesülés) – перехід власних іменників до розряду загальних (*Ом < ом*).

Апелятивні (лат. *appellatio* – звертання) **вигуки** (figyelemkeltő indulatszók) – вигуки, які виражають звертання мовця до співрозмовника, щоб привернути його увагу (*ей!*, *агов!*, *агей!*).

Апелятивні іменники (köznév) – див. Загальні іменники.

Аспект (лат. *aspectus* – погляд, вид) (aspetkus, szemlélet) – див. Категорія виду.

Аспектологія (aspektológia, ígés szemlélettan) – розділ граматики, який вивчає дієслівний вид і всю сферу видових і суміжних з ними значень.

Вербалізація (лат. *verbum* – дієслово) (ígésülés, verbalizáció) – перехід інших частин мови в дієслова, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення дієслова.

Вигук (interjekció, indulatszó) – частина мови, яка виражає емоції, волевиявлення та елементи думки. Те саме, що інтер'єктив.

Вид (ígeszemplélet) – див. Категорія виду.

Видова пара (ígeszempléleti pár) – дві лексично тотожні дієслівні словоформи, що розрізняються між собою лише граматичною семантикою виду.

Відміни іменників (a főnevek esetalakja) – групи слів, що мають спільні особливості в словозміні відповідно до їх родової належності.

Відмінкове значення (az esetalak jelentése) – смисл відношення між іменником (займенником, числівником) та іншим словом у словосполученні чи реченні.

Відмінок (eset) – див. Категорія відмінка.

Відносний час дієслова (viszonyított igeidő) – час дії, що вказує на відношення до іншої дії. Форми, що його виражають, називаються формами відносного часу.

Відносні займенники (vonatkozó névmások) – займенники, які вказують на відношення підрядної частини до іменника або до вказівного займенника (сполучного слова) головної частини складнопідрядного речення.

Відносні прикметники (vonatkozó melléknév) – прикметники, що називають ознаку через відношення до інших предметів.

Вказівні займенники (mutató névmás) – займенники, які виділяють певний предмет з ряду однорідних або вказують на предмет, ознаки предметів, кількість предметів, місце і час дії, згадані в попередньому контексті.

Власні іменники (tulajdonnév) – іменники, які виділяють предмет чи явище із однорідних і дають йому власну назву (ріка *Тиса*, село *Астей*, місто *Берегове*, автор *Ковач*). Те саме, що пропріальні іменники; антонім – загальні іменники.

Вторинні прийменники (összetett előjárószó) – прийменники, які співвідносяться в сучасній мові з відповідними самостійними і службовими словами (*близько, довкола, вглиб, замість, збоку* і под.).

Гіпотактичні сполучники (лат. *hypotaxis* – підрядність) (mellérendelő kötőszó) – див. Підрядні сполучники.

Гіпотетична модальність (feltételes modalitás) – семантика, яка виражає невпевненість мовця в реальності повідомлення, лише її можливість, припущення; антонім – реальна модальність.

Граматика (грец. *γραμματική*, від *γραμμα* – літера, написання) (grammatika, nyelvten) – 1) вся незвукова і нелексична організація мови, що виявляється в її морфологічних категоріях, одиницях і формах, тобто структурна основа мови, її устрій, лад; 2) сукупність правил словозміни (формотворення), сполучуваності морфем у слова, слів у словосполучення і речення, тобто значеннєвих елементів нижчого рангу в значеннєві одиниці вищого рангу з метою реалізації комунікативної функції мови; 3) розділ мовознавства, що вивчає закономірності семантики, будови, творення, функціонування словотворів, лексем (слів), словосполучень, речень.

Граматична категорія (грец. *катηγορία* – судження, ознака) (nyelvtani kategória) – єдність двох або більше однорідних формально виражених граматичних явищ, протиставлених одне одному за значенням і засобами вираження.

Граматичне значення (nyelvtani jelentés) – спільна семантика кількох граматичних одиниць одного класу, яка має в мові регулярне (постійне, стандартне) вираження.

Граматичне число (nyelvtani szám) – різновид загальної категорії числа недискретних іменників, які не пов'язані семантично з поняттям кількості (один – багато), не утворюють числового ряду (один – два – три), не мають значення числа, а мають лише граматичну форму числа (тільки однини або множини); антонім – семантико-граматичне число.

Граматичний рід (nyelvtani nem) – різновид загальної категорії, родові значення іменників якого не залежить від лексичного, не впливає з реальних особливостей позначуваних предметів, понять та явищ, не пов'язане зі статтю людей, тварин, а виражається граматичними засобами спільно із словотвірними; антонім – семантико-граматичний рід.

Граматичні форми слова (словоформи) (nyelvtani szóalak) – різновиди одного й того самого слова, що тотожні лексично, але протиставлені граматичним значенням.

Грамени (грец. *γραμμή* – риска, абрис, мета) (gramméma) – найменші компоненти граматичної категорії, які за загальнокатегоріальною семантикою становлять граматичну єдність, а за конкретним значенням і засобами вираження утворюють граматичне протиставлення (опозицію).

Давальний відмінок (részeshatóározó eset) – форма відмінка іменника, прикметника, займенника, числівника, що сполучається з дієсловом (рідше – іменником, прикметником) і має значення спрямування дії, носія стану, присвійності (подарувати мамі, наказ хлопцеві, підійти до берези, дитині сумно). Д. в. відповідає на питання: кому? чому? якому? скільком? котрому?

Давноминулий час (лат. *plusquamperfectum* – більше, ніж закінчене) (régmúlt idő) – грамема часу, що означає минулу дію, яка повністю завершилася в доминулий час (минулу дію, що передувала іншій минулій дії) і вичерпала себе до моменту мовлення, на відміну від минулого часу, коли дія, відбулася до моменту мовлення, може продовжуватися і під час мовлення.

Двовидові дієслова (kétaspektusú ige) – дієслова, які вживаються в значенні то dokonаного, то недokonаного виду, не маючи морфологічних ознак розмежування.

Дискретні (лат. *discretus* – відокремлений, відособлений) **іменники** (tárgyas nevek) – див. Предметні іменники.

Дієвідміна (igeragozás-rendszer) – 1) система змінюваних форм дієслова, що виражають категорії способу, часу, особи, числа, а у формах однини минулого часу й умовного способу – також роду; 2) група дієслів, що мають спільні особливості відмінювання залежно від характеру основи.

Дієвідмінювання (igeragozás, konjugáció) – відмінювання дієслова за особами, числами, часами і способами, а в минулому часі й умовному способі – за родами.

Дієприкметник (melléknévi igenév, participium) – вербоїдна недієвідмінювана форма, що означає дію як ознаку предмета, виражену морфологічними категоріями дієслова і прикметника.

Дієприслівник (határozószói igenév, adverbium verbale) – вербоїдна невідмінювана форма дієслова, що означає додаткову дію як обставину протікання головної, виражена морфологічними категоріями дієслова, прислівника та власними суфіксами і виконує морфологізовану функцію обставини та додаткового присудка.

Дієслівні прислівники (igei eredetű, deverbális határozószó) – прислівники, які утворилися на основі дієслів та дієприслівників: *майже* (від *мати*), *видно* (від *видіти*), *спішно* (від *спішити*).

Дієслово (лат. *verbum*) (ige) – частина мови, яка означає категоріальне значення процесуальної дії, вираженої в категоріях виду, стану, способу, часу, функціонує в реченні здебільшого як присудок і має свої суфікси.

Дійсний спосіб, або **індикатив** (лат. *indicativus*) (kijelentő igemód) – грамема, що означає реальність дії в теперішньому, майбутньому і минулому часі.

Доконаний вид (befejezett igezsmélet) – одна з граем категорії виду дієслова, яка означає дію із вказівкою на її обмеження в часі, на її завершеність у минулому або майбутньому, на її результативність, тобто дію, яка досягла своєї внутрішньої межі, за якою вона, вичерпавши себе, припиняється; антонім – недоконаний вид.

Допустові прийменники (megengedő előjárószó) – прийменники, які мають значення уступки (*всупереч, на противагу, незалежно від, незважаючи на* і т. д.).

Елатив (лат. *elatio* – посилення) (abszolút felsőfok) – одна з граєм категорії ступеня вияву ознаки прикметників, яка означає безвідносно до порівняння абсолютну, крайню, граничну міру вияву ознаки, виражену за допомогою префіксів *як-*, *що-* і форми найвищого ступеня з префіксом *най*.

Емоційні (лат. *emoveo* – хвилюю, збуджую) **вигуки** (érzelemkifejező indulatszó) – вигуки, які виражають почуття, переживання, фізичний і психічний стан людини.

Етикетні (франц. *etiquette* – правила поведінки) **вигуки** (üdvözlő indulatszók) – вигуки, які виражають привітання, подяку, прохання, побажання, прощання, пробачення, божіння.

Загальні іменники (közös főnév) – іменники, які об'єднують поняття в єдиний розряд і дають їм спільну назву (*ріка, село, місто, машина, автор*). Те саме, що апелятивні іменники; антонім – власні іменники.

Займенник (névmás, pronomen) – самостійна частина мови, яка не називає предмети, ознаки чи обставини, а лише вказує на них.

Займенникові прикметники (melléknévi névmás) – особлива група займенниково-вказівних слів (*той, цей, чий, мій, свій, такий, кожний*), яка семантично пов'язана з ознаками предмета й має прикметникові морфологічні засоби вираження.

Займенникові прислівники (névmási határozószó) – слова, які суміщають у собі значення займенника й прислівника. Вони не називають різних обставин, а лише або вказують на них, або узагальнюють їх, або виражають запитання.

Заперечні займенники (tagadó névmás) – займенники, які вказують на відсутність осіб, ознак предметів, кількості, місця, часу, тобто передають заперечення того змісту, який виражається післяпрефіксальною частиною слова.

Збірні іменники (gyűjtőnév) – іменники, що виражають неозначену множину (сукупність) предметів або осіб як єдине неподільне ціле; антонім – одиничні займенники.

Зворотний займенник (visszaható névmás) – займенник (*себе*), який вказує на особу або предмет, що виступає у реченні в ролі об'єкта і співвідноситься з тією ж особою чи предметом, але в позиції суб'єкта, тобто вказує, що об'єктом і суб'єктом є та сама особа або предмет.

Зворотний стан (visszaható ige) – одна з трьох (за В. Виноградовим) граєм категорії стану дієслів, яка охоплює ті дієслова на *-ся*, які утворилися від перехідних дієслів, але не можуть мати при собі додатка в орудному відмінку.

Зворотні дієслова (visszaható ige) – дієслова на *-ся*, які не утворюють станової пари, є одностановими і належать лише до активного стану.

Звуконаслідувальні слова (hangutánzó szó) – невідмінювані лексичні одиниці, що відтворюють засобами мови природні нечленороздільні звуки людей, тварин, предметів.

Знахідний відмінок (tárgyeset) – форма відмінка іменника, прикметника, займенника, числівника, що сполучається з дієсловом і вказує на об'єкт спрямування дії, а також має різні обставинні значення (*читати повість, пити молоко, повторити п'ять разів*). З. в. відповідає на питання: кого? що? скільки? котрий? якого?

Іменник (лат. *substantivum*) (főnév) – самостійна частина мови, що має категоріальне значення предметності, виражене класифікаційними категоріями роду й істоти / неістоти, словозмінними категоріями числа і відмінка, синтаксичними властивостями та власними словотвірними суфіксами.

Іменникові займенники (főnévi névmás) – займенники, які передають узагальнено-предметне значення і вказують на предметність, виражену в категоріях роду (непослідовно), числа, відмінка.

Іменникові прислівники (denominális v. ragszilárdulósos határozószó) здебільшого сформувалися: а) із застиглих форм іменників, що одержали самостійне значення: *взяти даром, іти лісом, їхати галопом* (О. в.); б) із застиглих прийменниково-відмінкових форм: *здавна, зблизька* (прийменник З. + Р. в.), *віддавна* (прийменник від + Р. в.); в) із числівників з прийменниками: *удвоє, втроє*; г) із прикметників: *гáряче, тéпло*.

Інтер'єктив (лат. *interjectio* – вигук) (indulatszó) – див. Вигук.

Інтер'єктивація (átcsapás az indulatszó kategóriájába, interiectivatio) – перехід інших частин мови у вигуки, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення вигука.

Інфінітив (лат. *infinitivus* – неозначений) (főnévi igenév, infinitivus) – неозначена неособова нефінітивна вербоїдна форма дієслова, яка називає дію або непроецесуальний стан безвідносно до дійсності, часу, особи, числа, виражена морфологічними категоріями виду, перехідності / неперехідності, вживається в позиції усіх членів речення і структурно оформлена суфіксами *-ти, -ть* (*малювати, мріяти; малювать, мріять*).

Істота (élőlény) – одна з двох грамем іменникової категорії істот / неістот, що узагальнює назви людей, тварин, міфічних істот, іграшкових виробів, які граматично виражаються: 1) закінченням *-а (-я)* з родовим відмінком однини; 2) тотожністю закінчень знахідного відмінка з родовим в іменниках чоловічого роду однини і множини; 3) тотожністю закінчень знахідного відмінка з родовим в іменниках жіночого і середнього роду множини, антонім – неістота.

Категоріальне значення (kategoriális jelentés) – узагальнений абстрагований зміст певної групи слів зі спільною синтаксичною функцією, виражений формальними мовними засобами; антонім – індивідуальне значення.

Категорія виду (az igeszemlélet kategóriája, ageaspektus) – відношення дії, названої дієсловом, до внутрішнього обмеження (межі, рубежу). Те саме, що аспект.

Категорія відмінка (a főnév eset kategóriája) – відношення іменника до інших слів у словосполученні чи реченні, яке виражається в протиставлених рядах граматичних форм.

Категорія істот / неістот (élőlény / élettelen dolog kategóriája) – відношення предметності до граматичного поняття живого і неживого.

Категорія особи дієслів (az ige személyének kategóriája) – відношення дії до конкретних різновидів суб'єкта.

Категорія перехідності / неперехідності дієслів (tárgyas / tárgyatlan igei jelentéskategória) – відношення дії, названої дієсловом, до об'єкта.

Категорія роду (a nyelvtani nem kategóriája) – відношення між узгоджуваними і узгоджувальними словами.

Категорія способу дієслів (az igemód kategóriája) – граматична категорія дієслова, яка виражає відношення дії чи стану до дійсності, встановлюване мовцем як реальне або ірреальне.

Категорія стану (az aktívum / passzívum kategóriája) – відношення дії, названої дієсловом, до суб'єкта і взаємовідношення суб'єкта і об'єкта в процесі виконання дії, яке виявляється в двох ситуаціях: 1) логічний суб'єкт (діяч) і граматичний підмет збігаються (*Художник малює картину*); 2) логічний суб'єкт (діяч) і граматичний підмет не збігається (*Картина малюється художником*), що в граматиці виражається грамемою активного стану (активний діяч) і грамемою пасивного стану (пасивний діяч). При перетворенні активного стану в пасивний у семантичному плані відбувається заміна логічного суб'єкта об'єктом, а в граматичному плані

– перетворення підмета на додаток в орудному відмінку, а прямого додатка – в підмет.

Категорія ступеня вияву ознаки (fokozás v. gradáció kategóriája) – категорія, яка вказує на рівень та інтенсивність вияву ознаки одного предмета відносно іншого або ознаки того самого предмета в різний час.

Категорія ступеня ознаки прикметників (a melléknévi tulajdonság fokának kategóriája) – відношення ознаки предмета, вираженої якісним прикметником, до рівня її інтенсивності її вияву, який має в українській мові чотири ступені (нульовий, вищий, найвищий, абсолютний), що в граматиці відповідає чотирьом грамам: грама нульового рівня ознаки, грама вищого ступеня вияву ознаки (компаратив), грама найвищого ступеня вияву ознаки (суперлатив), грама абсолютного вияву ознаки (елатив).

Категорія темпоральності (лат. *temporalis* – часовий, *temporalitas* – обмеженість у часі) – див. Категорія часу.

Категорія часу (az idő kategóriája) – відношення дії дієслова до моменту повідомлення про неї або до іншої дії з метою темпоральної характеристики подій, стану, про які йдеться в реченні.

Категорія числа (a szám kategóriája) – відношення предметності до її кількісного вияву, що є безпосередньою чи опосередкованою вказівкою на кількість предметів.

Класи слів (a szavak osztályai) – див. Частини мови.

Кличний відмінок, прямий відмінок (megszólító eset) – форма іменника, що називає особу (персоніфікований предмет), до якої звернена мова. Іменники I-ї відміни у К. в. мають закінчення -о, -е/-є, -ю. Напр.: *мамо, дружино, Катерино, земле, бабусю, Галю*. Іменники II-ї відмінки у К. в. мають закінчення -є, -у/-ю, -и. Напр.: *хлопче, чоловіче, сину, батьку, лікарю, Господи*.

Компаратив (лат. *comparativus* – порівняльний) (középfok, gradus comparativus) – одна з грамем категорії ступеня вияву ознаки прикметників, яка означає, що та сама ознака в одному предметі виявляється більшою (меншою) мірою, ніж в іншому, або в тому самому предметі, але в інший час.

Комунікативи (лат. *communicare* – повідомляти, розмовляти) (érzelem- és akaratkifejező mondatszók, indulatszó-mondatok) – лексико-семантичний клас незмінних слів вигукowego характеру, які виражають цілісну думку і функціонують як основні нечленні речення.

Кон'юнкціоналізація (лат. *conjunctionis* – сполучник) (köötőszavasulás, konjunkcionalizáció) – перехід інших частин мови в сполучники шляхом набуття синтаксичних властивостей і категоріального значення сполучника.

Конкретні іменники (konkrét főnév) – іменники, в яких типізується лише конкретне уявлення про предмет; антонім – абстрактні іменники.

Лексико-граматичний рід (lexikai-nyelvtani nem) – див. Семантико-граматичний рід.

Лексико-граматичні розряди (lexikai-grammatikai szóosztályok) – групи іменників, які протиставляються за значенням, але мають спільні граматичні засоби вираження роду, числа, відмінка, особи / неособи.

Лексико-семантична група (lexikai-szemantikai csoport) – певна кількість слів, які об'єднуються за спільною семантикою, незалежно від структури (назва осіб за відношенням до музичних інструментів, назви осіб за національністю, назви ознак за кольором предметів і т. д.).

Лексичне значення (lexikai jelentés) – конкретно-індивідуальний зміст слова, який є відображенням або вираженням та фіксацією в свідомості елемента дійсності, позначеного звуками.

Майбутній час дієслів (az ige jövő ideje) – грамема, яка називає час дії, що відбудеться після повідомлення про неї або після завершення іншої дії (*писатиму; Посміхнуся тоді, коли посміхнешся ти*).

Минулий час дієслів (az ige múlt ideje) – грамема, яка називає час дії, який протікає до моменту мовлення про неї або до початку протікання іншої дії (*записав; Сідав обідати після того, як мив руки*).

Місцевий відмінок (elöljárós eset) – форма відмінка іменника, що сполучається з дієсловами, іменниками, прикметниками і вживається лише з прийменниками на позначення місця, часу, знаряддя, способу дії, ознаки предмета (*гуляти в лісі, їхати на дорожньому автомобілі, грати на скрипці, відпочивати у кімнаті*). М. в. відповідає на питання (*на*) *кому? (на) чому?*

Множина (többes szám) – грамема, яка означає розчленовану множинність предметів чи осіб, тобто показником того, що предметів (осіб) два і більше; антонім – *однина*.

Модальні дієслова (modális ige) – дієслова, лексичним значенням яких виражається відношення до змісту висловлення, оцінка його автором висловлення. Модальні дієслова вказують на можливість і намір, повинність, бажання: *могти, уміти, мусити, сміти, бажати, хотіти, прагнути, намагатися, старатися, намірятися, вагатися* тощо.

Модальні слова або **модальник** (modális szavak) – лексико-граматична категорія, яка об'єднує незмінні слова і словосполучення, що виражають суб'єктивно-об'єктивні відношення людини до явищ дійсності та їх зв'язків, оцінюючи ці явища і зв'язки з точки зору їх імовірності, можливості, необхідності тощо. Модальні слова не виступають у реченні у ролі його членів. За своїм значенням модальні слова (модальники) поділяються на дві групи: а) слова, що виражають модально-логічну

оцінку висловлення з погляду його реальності, ймовірності, прямого ствердження: *безумовно, безперечно, дійсно, звичайно, зрозуміло, правда, справді, факт* та ін.; б) слова, що виражають значення можливості, впевненості, невпевненості, вірогідності, припущення: *видно, здається, можливо, може, мабуть, певно, напено*.

Модальність (лат. *modus* – міра, спосіб) (*modalitás*) – функціонально-семантична категорія, яка виражає відношення змісту висловлювання до дійсності і мовця до змісту висловлювання.

Морфологізовані / неморфологізовані прикметники (*ragozható / ragozhatatlan melléknevek*) – морфологізованими є прикметники, категоріальне значення яких виражене закінченням (відмінювані прикметники); прикметники, які не мають флексійного вираження, тобто невідмінювані (*бордо, хакі, комі, хінді, брутто, нетто*) належать до неморфологізованих.

Морфологічна категорія (*alaktani v. morfológiai kategória*) – система протиставлених рядів морфологічних форм (грамем). До складу морфологічної категорії належить мінімум два ряди форм, наприклад категорія числа, що утворюється рядами форм однини і множини. Морфологічне значення, спільне для всіх форм, що утворюють ряд, називається категоріальним морфологічним значенням.

Морфологічна (типологічна) класифікація мов (*a nyelvek tipológiai csoportosítása*) – класифікація мов світу, в основу якої покладені морфологічна будова і способи вираження граматичних значень слова. За цією класифікацією виділяються мови: 1) аморфні, або кореневі; 2) аглютинативні; 3) флективні; 4) полісинтетичні, або інкорпоруючі. Українська мова відноситься до флективних, угорська – до аглютинативних мов.

Морфологічні класи дієслів (az igék ragozástani v. morfológiai osztályai) – групи дієслів, які формуються на базі співвідношення структури фіналей і дієслівних основ інфінітива і фіналей основ теперішнього часу (перший клас дієслів з основами на *-a / -ай*: *чита-ти/читай-уть*; другий клас з основами на *-i / -ій*: *білі-ти / білій-уть* і т. д.).

Морфологія (грец. *морфῆ* – форма, вигляд і *λογος* – слово, вчення) (alakтан, morfológia) – частина граматичного устрою мови, яка об'єднує граматичні класи слів (систему морфологічних одиниць), притаманні їм морфологічні категорії форми, а також правила їх функціонування.

Мутаційне значення (jelentésváltozás) – словотвірне значення, при якому лексичне значення твірного слова після приєднання форманта змінюється в похідному слові (*ліс* – *лісник*).

Називний відмінок, прямий відмінок (alanyeset) – вихідна відмінкова форма іменника, прикметника, займенника, числівника, що виконує номінативну функцію і протиставляється іншим відмінковим («непрямим») формам (*дівча, відомий, вона, два*). Форма Н. в. вживається у ролі підмета, іменної частини складеного присудка.

Наказовий спосіб, або імператив (лат. *imperativus*) (felszólító mód) – грамема, що означає імперативну дію, яка виражає волевиявлення мовця, спонукання у формі наказу, заклику, побажання, поради, прохання, вимогу, пропонування.

Недискретні іменники (anyagnév) – див. Речовинні іменники.

Недоконаний вид (az ige folyamatos alakja, imperfektív aspektusa) – одна з двох граем дієслівної категорії, яка означає, що дія триває постійно, не має внутрішнього обмеження, не досягає внутрішньої межі і тому є незавершеною в часі (не має кінця); антонім – доконаний вид.

Неістота (élettelen tárgy) – одна з двох граем іменникової категорії істота / неістота, що узагальнює назви речей, явищ, подій, абстрактних понять, рослин, дій, ознак і под., які граматично виражаються: 1) закінченням -у (-ю) в родовому відмінку однини; 2) тотожністю закінчень знахідного відмінка з називним в іменниках чоловічого роду однини й множини; 3) тотожністю закінчень знахідного відмінка з називним в іменниках жіночого і середнього роду множини; антонім – істота.

Неозначені займенники (határozatlan névmás) – займенники, які вказують на невизначеність особи, предмета, ознаки, кількості, місця і часу дії.

Непервинні вигуки (másodlagos v. származék indulatszó) – вигуки, які співвідносяться з іншими частинами мови, від яких вони утворені, тобто похідні; антонім – первинні вигуки.

Несинтаксичне значення (nem mondattani jelentés) – граматичне значення, яке формується в надрах слова на основі морфем незалежно від сполучуваності з іншими одиницями в реченні; антонім – синтаксичне значення.

Нульове закінчення (zérus végződés) – закінчення, яке виконує роль невираженого (прихованого, імпліцитного) показника граматичного значення, що в інших позиціях передається вираженою звуками флексією.

Нумералізація (лат. *numeralis* – числовий) (számnnevesülés) – перехід інших частин мови в числівник, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення числівника.

Обставинні прислівники (határozó határozószók) – характеризують дію, ознаку, зрідка предмет з позиції різних обставин – способу дії, часу, місця, причини, мети і сполучаються з дієсловами, прикметниками, прислівниками та іменниками.

Одиничні (одномісні) сполучники (egyes kötőszók) – сполучники, які в реченні чи словосполученні, розташовуються між поєднуваними компонентами (членами речення, предикативними частинами складного речення), тяжіють до одного з них, не повторюючись і не поділяючись на частини.

Одиничні іменники (egyedi név) – іменники, які називають один предмет чи особу і виражені суфіксами *-ин, -ин-а, -инк-а -иночк-а*. Те саме, що сингулятиви; антонім – збірні іменники.

Однина (egyес szám) – грамема, яка означає один предмет чи одну особу тощо; антонім – множина.

Означальні займенники (melléknévi névmás) – один із займенникових розрядів, який охоплює займенники, що вказують на узагальнену ознаку предмета (на відміну від прикметників, які називають конкретну ознаку прикметника).

Означальні прислівники (jelzői határozószó) – лексико-семантичний розряд, до якого входять прислівники, які означають ознаку дії, ступінь якості, ступінь інтенсивності, ступінь вияву ознаки, порівняння, пояснюючи дієслово, прикметник і прислівник, і сполучаються з дієсловами, прикметниками, прислівниками (*спокійно спати; надзвичайно вродлива; трохи втомився*).

Ономастика (грец. *ὀνομαστική*) (onomasztika, tulajdonnévtan) – розділ мовознавства, об'єктом якого є власні назви, що функціонують у мові. Ономастика має кілька розділів: **топоніміка** вивчає власні імена географічних об'єктів; **антропоніміка** досліджує власні імена людей; **зооніміка** займається власними іменами (кличками) тварин.

Орудний відмінок (eszközhatározó eset) – форма відмінка іменника, що сполучається з дієсловами, іменниками, прикметниками і вживається з прийменниками чи без прийменників на позначення: а) інструмента або

знаряддя і засобу дії (*писати ручкою, махнути рукою*); б) безпосереднього об'єкта, сфери поширення дії (*керувати навчальним закладом, володіти мовами*); в) предикативної характеристика (*бути викладачем*); г) обставин дії (*працювати ночами, іти полем*), способу дії (*співати басом, говорити літературною мовою*), порівняння (*вити вовком, летіти стрілою*), асоціацій (*схожий з матір'ю, сильний здоров'ям*); г) суб'єкта дії (*план затверджується ректором, наказ виконується студентами*) та ін. О. в. відповідає на питання ким? чим?

Особа (személy) – див. Категорія особи дієслів.

Особові займенники (személyes névmás) – один із займенникових розрядів, який охоплює займенники, що вказують на особу, не називаючи її.

Парадигма (грец. *παράδειγμα* – приклад, зразок) (paradigma, tagozási sor) – у морфології термін вживається на позначення системи слівформ однієї лексеми та схеми словозміни, яка виражається за допомогою флексій.

Паратактичні сполучники (mellérendelő kötőszó) – див. Сурядні сполучники.

Парні (двомісні) сполучники (páros kötőszó) – це позиційно розчленовані складені перервані сполучники, які з'єднують або два члени речення, або дві предикативні частини складного закритого речення.

Партикуляція (лат. *particula* – частка) (más szófajok átcsapása a módosítósó kategóriájába, partikuláció) – перехід інших частин мови в частку.

Пасивний стан дієслова (szenvedő igealak) – одна з двох грамем категорії стану дієслова, яка вказує, що суб'єкт, позначений підметом, є пасивним, тобто він лише стосується дії, а не виконує її, а фактичний виконавець дії позначений додатком в орудному відмінку при дієслові з закінченням *-ся* (*Твір пишеться студентом*); антонім – активний стан дієслова.

Первинні вигуки (elsődleges indulatszó) – вигуки, які в сучасній мові вже не співвідносяться з тими частинами мови, від яких вони утворилися; антонім – непервинні вигуки.

Первинні прийменники (elsődleges előjárószo) – найдавніші прийменники, які в сучасній мові не мають співвідносних самостійних чи службових слів, виступають лише в позиції прийменника, становлять одну морфему, мають високий рівень абстракції (*в, від, до, з, на* і т. д.).

Перехідність / неперехідність дієслів (tárgyas / tárgyatlan v. tranzitív / intranszítív ige) – див. Категорія перехідності / неперехідності дієслів.

Питальні займенники (kérdő névmás) – займенники, які вказують на питання про особу, предмет, якість предмета, кількість, належність, час і місце дії.

Підрядні сполучники (alárendelő kötőszó) – сполучники, які поєднують підрядну предикативну частину з головною в складнопідрядному реченні. Те саме, що гіпотактичні сполучники.

Повні / короткі прикметники (a melléknév teljes / rövid alakja) – повними (членими) називають прикметники, що здатні поділятися на основу і флексію, виражену звуками; короткими (нечленими) є прикметники, які в називному та знахідному відмінках чоловічого роду мають нульове закінчення (*винен, повинен, варт, винуват, годен, готов, жив, здоров, рад, ладен, повен* та ін.).

Повторювані (багатомісні) сполучники (ismétlődő kötőszó) – сполучники, які вживаються при кожному членові речення або предикативній частині складного речення як анафора.

Порядкові числівники (sorszámnév) – числівники, які називають порядок предметів при лічбі, точне місце предмета серед подібних (*третій* – це предмет, що знаходиться після *другого* і перед *четвертим*); утворені від

числівникових основ і виражені флексією прикметникового характеру.

Посесивність (лат. *possesivum* – володіючий) (*birtokviszony*) – див. Присвійність.

Предикативні прислівники (-но, -то végű állítmányi alakok) – прислівники, які в реченні вживаються у функції присудка (предиката), мають категоріальне значення стану особи чи природи, функціонують в односкладних (безособових) реченнях як головний предикативний член, набувають статусу окремої самостійної частини мови – станівника (слів категорії стану) – див. Станівник.

Предикативні форми на -но, -то (-но, -то állítmányi alakok) – невідмінювані дієслівні безособові форми у синтаксичній функції головного члена односкладних (безособових) речень (за іншою теорією – присудка, тобто предиката), утворені від дієслівних та ад'єктивних основ додаванням суфікса *-o*.

Предметні іменники (tárgyak nevei) – іменники, які позначають об'єкти, реалії, що піддаються обчисленню. Те саме, що дискретні іменники; антонім – речовинні іменники.

Предметність (tárgyiasság) – категоріальне значення іменників як частини мови, яке узагальнює семантику істот і неістот.

Препозиціоналізація (лат. *praepositionis* – прийменник) (*más szófajok átcsapása az előjárószo kategóriába*) – перехід інших частин мови в прийменник, тобто набуття синтаксичних функцій і категоріального значення прийменника.

Прийменник (лат. *praepositionis*) (*előjáró, prepozíció*) – незмінна службова частина мови, категоріальним значенням якої є підрядний зв'язок іменника (або його еквівалента) з іншими словами у реченні або слово-

сполученні, який виражається разом з іменником (або його еквівалентом) за допомогою непрямих відмінків, входячи до підмета, додатка, означення, обставини.

Прикметник (лат. *adjectivum*) (melléknév) – частина мови з атрибутивною та предикативною функціями, яка має категоріальне значення непроцесуальної ознаки предмета, вираженої синтаксичними категоріями роду, числа, відмінка, категорією членності / нечленності й суфіксами.

Прикметникові займенники (melléknévi névmás) – займенники, які узагальнено вказують на ознаку особи чи предмета, виражену залежними категоріями роду, числа, відмінка.

Присвійні займенники (birtokos névmás) – займенники, які вказують на належність предмета особі або іншій істоті.

Присвійні прикметники (birtokosjelölő melléknév) – відносні прикметники, які мають значення індивідуальної належності.

Присвійність (посесивність) (birtokviszony) – одна з універсальних понятійних категорій мови, яка означає відношення предмета до особи, тобто належність предмета особі, що виражається синтаксичними, лексичними і морфологічними засобами. Вона властива дієсловам, іменникам, прикметникам, займенникам.

Прислівник (лат. *adverbium*) (határozószó) – лексикограматичний клас невідмінюваних слів з категоріальним значенням непроцесуальної ознаки дії, ознаки непроцесуальних ознак (якості), зрідка ознаки предмета, що виконує синтаксичну функцію обставини або означення, інколи частини присудка.

Прислівникові займенники (névmási határozószók) – займенники, які вказують на спосіб дії, її час, місце, причину, не називаючи її.

Причинові прийменники (okot kifejező előjáró) – прийменники, які вказують на причину (*від, через, завдяки, внаслідок, під впливом, з огляду на* і под.).

Прономіналізація (лат. *pronomen* – займенник) (más szófajok átcsapása a névmás kategóriájába, pronomenalizáció) – перехід інших частин мови в займенники, тобто набуття вказівної (дейктичної) функції займенника.

Пропріальні іменники (tulajdonnév) – див. Власні іменники.

Прості прийменники (egyszerű előjáró) – прийменники, що складаються з однієї морфеми (*без, від, до, між, на, в, під, за* і под.).

Прості сполучники (egyszerű kötőszó) – первинні однокореневі сполучники, які ні синхронно, ні діяхронно не поділяються на складові частини (*і (й), та, а, бо, ні, чи*).

Просторові прийменники (tért kifejező előjárószó) – прийменники, які вказують на простір, місце, напрямок, місцезнаходження, шлях руху, відстань, проміжок, висхідний і кінцевий пункт (*біля, на, вглиб, довкола, напроти, через, поблизу, поміж, з-над, край* і под.).

Реальна модальність (valós v. reális modalitás) – семантика, яка виражає впевненість мовця в реальності повідомлення; антонім – гіпотетична модальність.

Речовинні іменники (anyagnév) – іменники, що означають однорідні за складом речовини, матеріали, які зберігають властивості цілого і які можна лише виміряти, а не порахувати. Те саме, що недискретні іменники; антонім – предметні іменники.

Рід (nem) – див. Категорія роду.

Родовий відмінок, генетив (*birtokos eset*) – форма відмінка іменника, прикметника, числівника, займенника, дієприкметника, що сполучається з дієсловом, іменником, прислівником і має значення об'єкта, на який поширюється дія, повністю або частково, незалежності, кількості предметів, виконавця дії та ін. (*навчання учнів, купив молока, підручник однокурсника, мішок картоплі, плач дитини*). Р. в. відповідає на питання: *кого? чого? якого? котрого?*

Самостійні слова (повнозначні слова) (*tartalmas szavak v. szófajok*) – основний структурно-семантичний клас слів, які мають самостійне лексичне значення й служать назвами предметів, ознак, дій тощо. До самостійних (повнозначних) належать слова, що вказують на предмети, їхні ознаки або кількість, не називаючи їх. Самостійні слова здатні утворювати словосполучення і в реченні виступати в ролі його членів. Самостійні слова утворюють головний лексичний і граматичний фонд мови. До самостійних (повнозначних) слів належать іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова, прислівники.

Семантико-граматичне число (*jelentési-nyelvtani szám*) – різновид загальної категорії числа дискретних іменників, які семантично пов'язані з поняттям кількості (*один – багато*), утворюють числовий ряд (*один – два – три*), мають і значення числа, і граматичну форму числа, тобто змінюються за числами, мають грамами однини і множини; антонім – граматичне число.

Семантико-граматичний рід (*jelentési-nyelvtani nem*) – різновид загальної категорії, родове значення якого залежить від лексичного значення (стать, вік істот тощо), що зумовлює граматичну форму іменника; антонім – граматичний рід.

Сингулятиви (лат. *singularis* – окремий, одиничний) (*egyszeri főnév*) – див. Одиничні іменники.

Синтаксичне значення (mondattani v. szintaktikai jelentés) – граматичне значення, яке формується внаслідок сполучуваності однієї граматичної одиниці з іншою і зумовлене нею; антонім – несинтаксичне значення.

Складені прийменники (két v. több szóból álló előjárói szerepű alakulások) – прийменники, які складаються з кількох слів (*в інтересах, за винятком, з допомогою, на чолі, на випадок* і под.).

Складені сполучники (két vagy több szóból álló kötőszószerű alakulások) – сполучники, які становлять багатослівну роздільно оформлену конструкцію, що виникла внаслідок поєднання відмінкових форм займенника з іншими самостійними і службовими словами, які втратили свої первісні частиномовні ознаки (*тому що, незважаючи на те що, подібно до того як, задля того щоб, через те що, в міру того як, у зв'язку з тим що* та ін.).

Складні прийменники (összetett előjáró) – прийменники, які складаються з кількох простих, тобто з кількох морфем (*задля, заради, з-під, по-біля, поміж, з-поміж* і под.).

Складні сполучники (összetett kötőszó) – однослівні одномісні нерозкладні сполучники, які складаються з кількох етимологічно прозорих простих сполучників, займенників, прийменників, часток (*але – а+ле, або – а+бо, якщо – як+що*).

Словозміна (ragozástan) – див. Парадигма.

Службові слова (viszonyszó) – несамостійні слова, які виражають семантико-синтаксичні відношення між словами, реченнями, різні відтінки суб'єктивної модальності. Службові слова не виконують номінативної функції, не мають морфологічних категорій, не бувають самостійними членами речення та словами-реченнями. Вони незмінювані й здебільшого не мають власного словесного наголосу. На основі спільності виконуваної функції службові слова поділяються на такі частини

мови: прийменники, споулчники, частки. Антонім – самостійні слова.

Сполучник (лат. *conjunctionis*) (kötszó, coniunctio) – незмінна службова частина мови, клас слів, який має категоріальне значення зв'язку слів як однорідних членів речення, предикативних частин складних речень і речень у тексті.

Спонукальні вигуки (akaratkifejtő v. buzdító indulatszó) – вигуки, які виражають спонукання, наказ, розпорядження, заклик, заохочення до дії та інші форми волевиявлення.

Спосіб дієслів (igemód) – див. Категорія способу дієслів.

Спосіб дієслівної дії (a cselekvés lefolyásának módja) – додаткова семантика, яку вносять у дієслова афікси разом з видовим значенням.

Суб'єктивна модальність (szubjektív modalitás) – факультативна ознака висловлювання, яка вказує на ставлення мовця до змісту висловлювання; антонім – об'єктивна модальність.

Субстантиваци́я (лат. *substantivum* – іменник) (főnevesülés, szubsztantiváció) – перехід інших частин мови в іменники, тобто набуття синтаксичних властивостей і категоріального значення іменника.

Суперлатив (лат. *superlatio* – перебільшення) (a melléknév felső foka) – різновид складеної форми найвищого ступеня ознаки, вираженої шляхом порівняння її з тією ж ознакою усіх предметів цієї категорії за допомогою простої форми найвищого ступеня з префіксом *най-* та суфіксом *-іш-ий* і прийменників *з, серед, з-поміж* із родовим відмінком іменників множини (*найталановитіший з усіх студентів*).

Сурядні сполучники (mellérendelő kötőszó) – сполучники, які поєднують члени речення і предикативні частини складних речень як рівнозначні, відносно автономні в структурно-семантичному плані. Те саме, що паратактичні сполучники.

Темпоральні прийменники (viszonyt kifejező előjáró) – прийменники, що вказують на час, одночасність, різночасність, протяжність у часі, часову попередність або наступність, початок, кінець тощо (*біля, на, проти, впродовж, під час*).

Теперішній час (jelen idő) – грамема, яка називає час дії, що збігається з моментом мовлення про неї або з часом протікання іншої дії.

Топоніміка (грец. τόπος – місце, місцевість, простір і ὄνομα – ім'я) (helységnévtan) – розділ мовознавства, який вивчає топоніми (географічні назви), їх походження, розвиток і функціонування.

Умовний спосіб, або кон'юнктив (лат. *conjunctivus*) (feltételes igemód) – грамема, яка означає передбачувану, можливу, бажану, але не реальну, тобто не обов'язкову дію.

Умовні прийменники (feltételes előjáró) – прийменники, які вказують на умову (*у разі, при умові*).

Фінітивні дієслова (лат. *verba finita* – дієслово означене [*в часі, числі, особі*]) (személyragos v. határozott igealak, verbum finitivum) – особові форми дієслів, тобто дієслова, які змінюються за особами, числами і часами.

Цільові прийменники (célt kifejező előjáró) – прийменники, які вказують на мету (*для, задля, ради, заради, з метою, в інтересах, на честь і под.*).

Час (idő) – див. Категорія часу.

Частини мови (szófaj) – лексико-граматичні класи (групи) слів, що розрізняються категоріальним значенням, приаманними їм морфологічними ознаками, синтаксичними властивостями в складі словосполучень та речень і за суфіксами. – див. Самостійні слова (повнозначні слова); службові слова.

Частка (módosítószó) – група службових невідмінюваних слів, які служать для семантичного поєднання в реченні різнорідних його членів, утворення деяких морфологічних категорій, надання висловлюванням і його частинам додаткових смислових, модальних і емоційно-експресивних відтінків, необхідних у комунікативному процесі.

Числівник (лат. *numeralis* – числовий) (számnév) – самостійна змінювана частина мови, до якої належать слова, що мають категоріальне значення означеної кількості і абстрактного числа, виражене категоріями роду, числа, відмінка і власними суфіксами.

Числівникові займенники (számnévi névmás) – займенники, які вказують на кількість предметів або осіб, не виражену в числах, але не називають її.

Число (szám) – див. Категорія числа.

Членні / нечленні прикметники (a melléknév teljes / rövid alakja) – див. Повні / короткі прикметники.

Якісні прикметники (tulajdonságjelölő melléknév) – прикметники, що означають властивість предмета безвідносно до інших предметів.

Список використаної літератури

- Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985.
- Горпинич В. О. Морфологія української мови. Київ: Академія. 2004.
- Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь, 2001.
- Кротевич Є., Родзевич Н. Словник лінгвістичних термінів / за заг. ред. С. В. Кротевича/. Київ: Вид-во АНУРСР, 1957.
- Словник лінгвістичних термінів /Укл. Левицький В. В., Іваницька М. Л., Іваницький Р. В./ Чернівці: ЧВУ, 1996.
- Українська мова. Енциклопедія. Київ: Вид-во М. Бажана, 2004.